

سرائیکی ناولیں وچ مقامیت

1. **Wazir Ahmad**
PhD Scholar
Department of Siraiki
The Islamia University Bahawalpur
2. **Dr Syed Safdar Hussain**
Professor
NCBA&E Sub-Campus
Bahawalpur

1. **وزیر احمد**
پی ایچ ڈی اسکالر
شعبہ سرائیکی، دی اسلامیہ یونیورسٹی آف بہاول پور
2. **ڈاکٹر سید صفدر حسین**
پروفیسر، NCBA&E
سب کمپس بہاول پور

Abstract:

The fine arts and literature share a profound connection with human temperament and the surrounding environment. It is for this reason that literature has absorbed within itself the impacts of contemporary issues and social circumstances. Among the prose genres of literature, the novel is one such form whose themes encompass not only contemporary issues and social realities but also a deep affection for the homeland or, in other words, elements of locality which can be distinctly observed. The Saraiki region stands out due to its unique geographical features, which include the Cholistan desert, the intermediate (hilly) areas, the plains, and the riverine landscapes. In most Saraiki novels, all these elements of locality have been depicted with remarkable beauty. The present research paper seeks to explore and analyze the elements of locality found in Saraiki novels.

Keywords: Homeland, Locality, Geographical Features, Cholistan, Riverine landscapes, Saraiki Novels.

سرائیکی ناول، سرائیکی وسیب وچ تخلیق تھیاں اکھجیاں کہانیاں ہن، جنہاں وچ سمورے سرائیکی وسیب دا منظر نامہ موجود ہے۔ انہاں ناولیں وچ مقامیت دے او سمورے ٹن بیان تھئے لاتھن جیرھے ایں دھرتی دے وسوں وائیں دی حیاتی کون نشا بر کریندن۔ جیویں وٹ، جاہیں جھوکاں، مال، کریہہ، لائ، پھو، گوپے، ساہیں، وساخاں، جھوپڑیاں، تڑتاڑے، ٹوہے، پیلھوں، پنڈ، بیر، دریا، میٹ، وٹ، نوٹے، بھل، کنڈے، رنگ، ریت، پاٹی، تس، تزیہہ، اٹھ، مائیں، چھیڑو، مال، جنگل، نیلے، میلے ٹھیلے، ثقافتی رنگ، جھمراں جلے تے رسماں ریتاں وغیرہ، اے سمورے مقامیت دے کچھ سرائیکی ناولیں وچ اساکوں جاہ جاتے تے ڈیکھن کون ملدن۔

ناول دے ارتقائی پندھ بارے پروفیسر امجد علی شاکر دا آکھن ہے جو:

"ناول کا ابتدائی سرالائینی میں دریافت کیا گیا ہے۔ وہاں سے یہ فرانس پہنچا، پھر انگریزی زبان

میں آیا اور وہاں سے اردو ادب میں داخل ہو گیا۔" (۱)

ناول انگریزی توں اردو اتے اردو توں سرائیکی وچ آیا ہے۔ اردو وچ پہلے ناول مرآة العروس دی اشاعت داڈس ۱۸۵۹ وچ ملدے۔
جڈاں جو سرائیکی زبان وچ ناول دا وجود ویہویں صدی وچ ملدے۔ سرائیکی وسیب وچ البتہ قصہ اتے داستان گوئی دا رواج سرائیکی ناول دے
اُسرٹ اتے نسرٹ توں ڈھیر پراٹا ہے۔

ظفر لاشاری ہوریں دا ناول "نازو" (۱۹۷۱ء) ہک سماجی کہانی ہے۔ جیڑھی پاکستان تے ہندوستان دے تقسیم تھیوٹ والے مظالم کوں
بیان کریندی ہے۔ ۱۹۴۷ء وچ جیلے پاکستان تے ہندوستان تقسیم تھیا تے ادھ اچ سرحد دی لکیر آئی تاں اوں ویلے ایں دھرتی اُتے بھاء دے مچ
مچے اتے خون دیاں نہریں لڑھکیاں۔ کئی بُدھڑے، نینگر، مال اتے تریمتیں کُسنے، لکھاں لوک کھینچ کھینچ، مرتج تے قبریں ورتے اتے کئی مر
بُھراتے رُل کھپے۔ کئی لوک ایں ونڈارے دے دوران اُردوار رہے اتے کئی پار لکھے۔ "نازو" ایجھے واقعات نال جڑی ہک سماجی کہانی ہے۔
اے ہک ہندو ناٹری "نازو" دے چدھار گھمدی ہے۔ جیندے ماہیو انھاں فسادات دے دوران ماریئے ویندن۔

"نازو" گل اٹھاراں پوڑیاں وچ ونڈیا ہویا سرائیکی زبان دا ناول ہے جیندے وچ کردار نگاری، منظر نگاری، مکالمہ نگاری تے جذبات
نگاری دیاں سوہنٹیاں و نکیاں دے نال نال مقامیت دا بھرپور اظہار موجود ہے۔ نازو ناول دا منڈھ جمال پور دی وستی دے منظر نامے توں
مدھیندے جیرھا جو مقامیت دا ہک بھرپور حوالہ ہے۔ جیندے وچ سجھ دیاں لاٹاں، دھرتی دے ذرے، صاف ستھری فضا، ہلکا بھلکا شور شرابا،
وستی دی شام، ہنالے دی رُت، لٹ دیاں اکھیں دا خمار، خوشی وچ مست لال چہرے، کم دھندیاں وچ غرق اتے ڈینھ لہٹ کوں گھرولٹ جہیں
سوہنٹے منظر نامے مقامیت دا او سُنٹ ہپ تے شیشہ ہن جنھاں وچ سمورے وسیب دی حیاتی نظر آندی ہے۔ مقامیت دے ایں سُنٹ ہپ نال
ظفر لاشاری ہوریں "نازو" ناول دا منڈھ ایں طرحانویں مدھیندن۔

"سجھ دیاں ہلدی رنگیاں شعاعواں جمال پور دے ذرے ذرے کوں آپٹے رنگ وچ
رنگٹ دے بعد ہولے ہولے غائب ویندیاں تھیندیاں ہن۔ جمال پور دی صاف ستھری فضا
وچ ہلکا بھلکا شور شرابا رونق دا باعث بن یا ہویا ہا۔ وستی دی شام تاں اونویں وی رنگین تے حسین
ہوندی ہے پر ہنالے دی رُت وچ ایندا اُحسن سیاوی نکھر ویندے۔ ٹاں دیاں اکھیں وچ ولیندا
ہویا خمار، خوشی وچ مست لال لال چہرے اُنھاں دی پُرسکون زندگی تے حقیقی خوشی دے گواہ
ہوندن تے سارا ڈینہہ آپٹے کم دھندیاں وچ غرق رہن دے بعد جیڑھے ویلے ڈینہہ لٹھے
کوں گھر ولدن تاں پُرسکون مسکراہٹ انھاں دی ہمت تے جانفشانی دا ثبوت بن تے انھاں
دے لبان تے پلٹے مریندی رہندی اے۔" (۲)

لوک کہانی وی مقامیت دا ہک جہوں وڈا اُحسن ہے۔ جیرھا اساکو ایں ناول وچ ڈیکھن کوں ملدے۔

"لوک آبدن جو گیلانی معصوم مال دے کن وچ آبدی اے۔ تیڈی ماء مرہی اے۔ تیڈی ماء مرہی اے۔ تیڈی
ماء مرہی اے تاں مال روٹن پوندے۔ تے ول آبدی اے کیناں کیناں جیندی اے تاں
مال کھلن پوندے۔" (۳)

ظفر لاشاری ہوریں داناں "نازو" پہلا سرائیکی ناول ہے۔ جیرہا مقامیت دے سمورے پکھاں نال سنگریا پنگریا ہویا ہے۔ ایندے وچ
دھرتی اُتے اُبھر دے بجھ دیاں لاناں توں گھن تے روہی دے سینے تے لہندی شام توڑیں مقامیت دی ہر او تصویر موجود ہے جیرہی سرائیکی
وسوں دے سُن ہپ کوں بیان کریندی ہے۔ ایں ناول وچ مقامیت دے بنیادی ٹنڈ دھرتی دے سمورے رنگیں نال بیان کیتے ہن۔ جیرہے جو
اساڈی سرائیکی وسوں داماں تے سُن مان ہن۔ سرائیکی زبان دے ایں پہلے ناول "نازو" وچ مقامیت دا ہک درگھا سمل موجود ہے جیندے وچ
سرائیکی ثقافتی پکھ، دھرتی دے رنگ، روہی دا منظر نامہ اتے رسماں ریتاں شامل ہن۔

پہاچ (۱۹۸۳ء) ظفر لاشاری ہوریں دا ہوا جھانا ناول ہے۔ اے ہک اصلاحی اتے رومانوی کہانی ہے۔ جیندے وچ سماجی ڈھک وی بیان
کیتے ہن اتے ویسی لوکیں دی حیاتی تے سو جھلاوی پاتائے۔ ایندے وچ لکھاری منظر نگاری دے نال نال مقامیت دے ٹنڈاں کوں بیان کرن وچ
اپنیاں فکری صلاحیتاں دا بھرپور استعمال کریندے۔ بھانوی رُت، کُنڈ، کھمٹ، بدلاں دے گجکار، اسمان دی نیلی چادر، اُبھر دے بجھ
دی پیلی کیسری دُھپ، سُر مئی بدلاں دی کالون، پراہ باکھ دا ویلا، روہیلیاں کوں جُلولاں، سُروراں دی پیچیر، پُسیاں ہویاں سنیاں، پھو ماں،
لاناں دی سِک تے کترن دیاں خوشبوواں اتجھے مقامیت دے سوہنے پکھ ہن جیرہے روہی واس دی حیاتی نال روز ڈیہاڑی جیندن تے
جاہن۔ مقامیت دے ایں حُسن کوں ظفر لاشاری ہوریں کجھ ایں طرحانویں بیان کریندن:

"آپت دے ڈھکھ وانگے او چراندوی ساریاں دی سانجھی ہئی، بکھڑا ہڈو دھک، مونیان،
چھیری، پھیل، ہنڈھیل، اولیٹی، لمب، اوائی ٹنڈ، دھامٹن، ہلڑا، بھرٹ، سٹ لاٹھی تے کترن
جہیں خوشبوئیں دار، کھیر الے گھاہاں نال بھرے اوں کئی میل لے گودر وچ کتھائیں کتھائیں
لانڈے کھپوں، پھو، کنڈے، مالیں، کریہاں تے موریاں دیاں جھتاں تے کجھ کجھ چٹ پدھر
وی آویندا ہا۔ اوں دے وچ چر دے مائیں دے دھنڈاچیاں دے و تے بھی ڈاں کمریاں
دیاں چھانگاں ڈیکھ تے اینویں اندا ہا، جیویں جمل جہان دے ڈانڈھے ڈھور اُتھائیں و۔ ڈھکے
ہوون۔ ہر چھپڑو بے فکرانظر دا ہا۔ ہر جانور سوکھا ڈسدا ہا۔ گودر دی آدھل وچ ہک جھون وڈا
ٹوبھا باجیر دھاہک وار ڈنڈاں تھیں ویندا تاں کئی کئی مہینیاں تئیں مال تے مال داراں دے کم
آندا رہندا ہا۔" (۴)

سرائیکی ناول دی ٹورا ماں مسائیں کجھ سائیں دا پنڈھ کیتا ہا جو اسماعیل احمد اٹی ہوریں ایندے روایتی خُشے توں انکار کرتے ہک نئی
رنگ روپ نال "چھولیاں" (۱۹۸۳ء) ناول سرائیکی وسوں کوں دان کیتا۔ جیندے حق وچ اتے مخالفت وچ وی ڈھیر سارے سرائیکی مہاند رے
ادیب ولے۔ کیوں جو اے ہک روایتی ناول دی بجائے تاریخ، تہذیب اتے مقامیت کوں بیان کرن والی ہک ایجھی کہانی ہئی جیرہی اپنڈے

زبان و بیان، فکر، اسلوب اتے فنی فنون کاری دیاں سموریاں منزلوں طے کرتے سرانیکی ناول کوں ہک نویں زمانے دا دہکھندی پئی
ہئی۔ جیندے نال سرانیکی زبان وچ ہک نویں چس رس دا ودھار اپیا تھیندا ہا۔

"چھولیاں" پہلا ناول ہے جنہیں ۱۹۰۱ء کے دور وچ مرک ورنٹن والے کھوہ، چکی، چرکھا اتے مردیاں نکدیاں ریتاں یعنی پتہ، کھاڑے
، میلے تے ماوٹ و ناوٹ وغیرہ جہیں مقامیت دے سوہنے پکھاں نال الوائے۔ اے تجریدی اتے علامتی رلت نال بیان تھیا ایجھنا ناول ہے جیرھا
سرانیکی ادب وچ ہک نویں تجربے دے طور تے سامنے آئے۔ اس تجربے کوں کجھ سرانیکی نقاداں قبول کیتا اتے کجھ مخالفت کیتی۔ مخالفت
کرن والے نقاداں دا خیال ہا جو ناول دیاں بنیادی خوبیاں کہاں ہی، پلاٹ تے کردار ہونداں اتے انہاں دا ہک ڈوجھے نال منطقی مانڈھاوی ضروری
ہوندے۔ پر اے ناول انہاں خوبیاں توں خالی ہے۔ اس پاروں اے ناول انہاں ادبیاں کوں کمزور نظر آیا۔ جڈاں جو ایندے حق وچ ولولٹ
والے لکھاریاں دی نظر وچ اے ناول علامتی اتے تجریدی اسلوب نال سنگر پنکسر سرانیکی دھرتی دی تہذیب بیان کرتے ہک نواں جنم گھندا اپیا ہا
۔ جیرھا سرانیکی نثری ادب وچ ہک سوہنے اودھار ہا۔

"کھوہ"، چکی، چرکھا اتے رڑھ واہی دے حوالے نال مقامیت دی ہک سوہنے وکی ڈیکھو جیرھی اسماعیل احمد اٹی ہو ریں "چھولیاں"
وچ بیان کیتی ہے۔

"کھوہ دا ریگٹ اے۔۔۔ آجڑی تے ہالی دا رنکا اے۔۔۔ ٹکلیں تے چنڑکیں دا
چھٹکار۔۔۔ گھنڈیں دا گھٹکار اے۔۔۔ مٹی دے گھکار تے کھترن دی مہکار اے۔۔۔ چرکھے
دی روں روں۔۔۔ چکی دی روں روں۔ اتے اورے اٹیرن دی روں روں اے۔۔۔!! (۵)

سرانیکی وسوں وچ کھوہ، چکی تے چرکھا مقامیت دا ہک ہون وڈا حوالہ ہن۔ جنہاں کوں لکھاری ایجھے سوہنے تے نیلکے انداز نال
اپنیاں لکھتاں وچ محفوظ کیتے جو آوٹ آلیاں کئی نسلاں مقامیت دے اس سٹہپ توں واقف تھیسن۔ چھولیاں ناول پہلے بیان تھئے ناو لیں
کو لوں بلکل منفرد انداز وچ لکھیلے۔ جیندے وچ مقامیت دے ان کھٹ کجھ شامل ہن۔

"بیڑی وچ دریا" (۲۰۰۲ء) اے اردو اتے سرانیکی دے عظیم ادیب ڈاکٹر اسلم انصاری دا ناول ہے۔ اے ہک تاریخی ناول ہے جیرھا
قدیم ملتان دی تاریخ کوں بیان کریندے۔ ملتان سرانیکی وسیب دا دل اتے دھرتی تے پڑاں اشہر ہے۔ اس شہر نال جڑی ہر شے مقامیت دا حصہ
ہے۔ لکھاری ملتان وچ موجود مقامیت دے ہر اوں کجھ کوں اپنوں وچ شامل کیتے جیرھا مقامی بندے نال جڑیا ہو یا ہا۔ ملتان دا ہک تاریخی
کردار "دیوان ساوٹل" وی مقامیت دا وڈا حوالہ ہے۔ جیرھا ملتان دا حاکم تھی گزریئے۔ اس کردار دے حوالے نال مقامیت دی ہک سوہنے
وکی ڈیکھو:

"اے حاکم ملتان دی تاریخ دا مشہور کراڑ گورنر دیوان ساوٹل مل ہئی، پنجاب دے سکھ
حکمران رنجیت سنگھ دا مقرر کیتا تے بھیریا ہو یا صوبہ ملتان دا ناظم، جیرھا آپنوں سزپ
* تے بندوبست * پاروں جہ مشہور ہئی۔ اوندے انصاف تے دانائی دے قصے چو گوٹھ مشہور

تھی بچے ہن۔ او سُنڑ داسب دی ہئی کریندا آپنٹی ہئی۔ چھوٹے قد دا، لمبے تک تے چھوٹی
اکھیں والا ڈھل دی عمرہاں دا ساون مل ہنڑیں دا لوک تھیاں دا کر تکار *** بٹن چکھا
ہئی۔" (۶)

ایں ناول وچ ملتان دی تاریخ، اوند اعر وچ، زوال، اوندے گیٹ، لوک، لوکیں دے رسم و رواج، اتے انہیں دی مزاحمت جہیں
مقامیت دے ہزاراں بکھ اساکوں پکھن کون ملدن۔ اے ناول تاریخ دے سوچھے وچ مقامیت کون بیان کرن والا ہک وڈا ناول ہے۔

"اللہ ہسیس مونجھاں" (۲۰۱۰ء) حبیب موہاٹہ دا پہلا سرائیکی ناول ہے۔ جیکوں ۲۰۱۰ء کی صدی دا پہلا اہم ناول آکھیا ویندے۔ اے
ہک رومانوی ناول ہووے دے نال نال "وئی" جھنیں سماجی بُرائی دے خلاف بولن والا ہک اصلاحی ناول وی ہے۔ ایندے وچ سماجی کرداریں راہیں
جنم گھنٹن والیاں بُرائیاں دا ذکر اتے دامن دے سینے تے وسدی مقامیت دا تقریباً ہر پکھ ایں ناول وچ پکھن کون مل ویندے۔ اے ناول روایتی
فکر کون جدید انگ ڈھنگ وچ ڈھال کر اہیں لکھیا۔ حبیب موہاٹہ دا وڈا جھاناول "کھڑی پیندی ہاں سنہسڑے" ہے۔ اے ناول وی دامن دی
ہک سوہنٹی کتھا ہے۔

حبیب موہاٹہ اپنی دھرتی اتے کھنڈری مقامیت دے حُسن کون وڈے سلیقے نال بیان کرنا دے۔ او دامن دا وسدا ہے اتے
دامانی وسوں وچ موجود مقامیت کون اپنی اکھ دے ہوں قریب پکھدے۔ دیگر ویلا ہووے یا جنگل اچوں گھا کرن دا منظر، تربیتیں دا
پاٹن 'ای بھرن دا منظر نامہ ہووے تے بھانویں چوتی نگ دی قبر، اینویں ناجھری، اٹھیں دی لمبی قطار وغیرہ جھنیں کئی مقامیت دے پکھ ایں ناول
وچ موجود ہن۔ وکی پکھو:

"دیگر دا ویلا ہئی۔ لقمان سکول وچ ٹہلدا کھڑا ہئی۔ سرا بگھا کرن جنگل دوو یا ودا ہئی۔ تربیتیں
دیاں بہیراں پاٹنی بھرن آندیاں ویندیاں پیاں ہن، چوتی نگ دی قبر تے ہک تربیت
ناجھری دیاں مٹھیاں گنگھٹیاں وندیندی پئی ہئی تے مال پٹنڈ گھتی پئے ہن، اٹھاں دی ہک
لمبی قطار، لئی دے ڈاھرے چئی سکول دے نالوں لنگھی۔ اٹھاں وچ ہک اٹھ دا بار تھولا ڈھلا
تھیو یا ہئی تے جھانجریاں دے پاند زمین تے لیکاں پاندے ویندے ہن۔" (۷)

"اللہ ہسیس مونجھاں" نویں صدی دا ہک نویکلا تے وڈا ناول ہے۔ جیندے وچ سرائیکی وسوں دی حیاتی دا ہک جیندا جامہ دا منظر نامہ
اساکوں پکھن کون ملدے۔ جیڑھا سمورا مقامیت دے حُسن کون بیان کریندے۔ ایں کہانی وچ دامن دی وسوں دا ہر اورنگ پکھن کون مل
ویندے جیڑھا مقامیت دے منہ متھے کون سوہنٹا کریندے۔ اے سموری کہانی مقامیت دے وجود وچوں نسری ہوئی کہانی نا پدی ہے۔ ایندا
نہ تے کوئی کردار اوپر اہے اتے نہ ہی کوئی حوالہ، ایں کہانی دا سمورا رنگ مقامی رنگیں وچ رچیا ویا ہے۔ اینکوں پڑھدیں ہوئیں اینویں
محسوس تھیندے جیویں مقامیت اپن دے وجود نال الیندی پئی ہووے۔

"گھاٹ" (۲۰۱۲ء) سلیم شہزاد ہوریں دا پہلا ناول ہے۔ جڈاں جوڈو جھاناول "پلوٹا" ہے۔ "گھاٹ" تے "پلوٹا" اسلوب دے حوالے نال سرائیکی ناول نگاری وچ بالکل نویں ناول ہن۔ اے ٹکنیک اسا کوں پہلے کہیں سرائیکی ناول وچ ڈیکھن اتے پڑھن کوں نہیں ملدی۔ "گھاٹ" ناول کوں لکھاری پاکستان دے سیاسی پس منظر وچ لکھیے اتے علامتاں، تشبیہاں اتے استعاریاں دے طور تے ایندے کرداریں دا ذکر کیتے۔ ایں کہانٹی وچ اسا کوں ڈرون حملے، ریمینڈ ڈیوس دا معاملہ تے ملالہ یوسف زئی تے حملہ جہیں کئی کچھ ڈیکھن کوں ملدن۔ ایں ناول وچ مجھڑ، لکھیاں اتے ڈینجھوں جہیں کردار اہم حیثیت دے حامل ہن۔ پر ایں سموری کہانٹی وچ ہک انسان مرکزی کردار دے طور تے شامل کیتا۔ جیندا ناں زہری / نیلوا ہے۔ جیندے نال اے سموری کہانٹی ٹردی ہے۔ ایں کہانٹی وچ وی مقامیت دے کئی پکھاں کوں بیان کیتا۔ اے بھانویں جو ہک سروں جدید ناول ہے پر ایند ائمڈھ وی لکھاری مقامیت دے ایں بھرویں اظہار نال مدھیندے:

"اواکھیں نوٹن تے کھولن اویا۔ پر ہنجن تلے نہ ڈھکی۔ اوں ولا اوں کوں سنے ہتھ دی ڈو جھی انگل دے نہوں نال اکوریا۔ پر ہنجن اپنی جاہ توں بھوراوی نہ ملی۔ ایویں اندھا جیویں او پتھر تیجی ہووے۔" (۸)

سلیم شہزاد ہوریں دے ناول "گھاٹ" وچ مقامیت دیاں کئی وٹکیاں موجود ہن۔ انھاں اپن ے ناول کوں جیویں جدید اسلوب نال سنگار سنوار تے پیش کیتے اونویں مقامیت دے وی کئی سوہن ے پکھاں کوں اپن ے ناول دا حصہ بنائے۔ سستی، شہر، وسیب دی روایتی فکر توں گھن تے اوکے جدید مسائل وچ بیان تھیندی مقامیت کوں انھاں اپن ے ناول وچ جاہ ڈتی ہے۔ جیڑھی بلاشبہ انھاں دے فنی، فکری طور تے وڈے ہووٹن دی وڈی دلیل ہے۔

"ادھ ادھو رے لوک" (۲۰۱۸ء) حفیظ خان دا پہلا سرائیکی ناول ہے۔ جڈاں جوڈو جھاناول "مرماجیوٹن دی" ہے۔ "ادھ ادھو رے لوک" ناول دا تعلق ریاست بہاول نال ہے۔ اے ہک نوجوان فیاض دی کہانٹی ہے۔ جیڑھا جہ مشہور سستی "محراب والا" دا وسدا ہے۔ فیاض کوں حکمت داشوق ہوندے پر اوندے پیو ماہ اوندے ایں شوق تے راضی نہیں ہوندے۔ او اپنی انج سو نہہ سُننا بٹ اوٹن پاروں ہک کراڑ حکیم رام لعل دا حکمت اچ شاگرد بن دے۔ پر فیاض دا بابا بنذیر حسین نواب صاحب دی فوج اچ بھرتی ہوندے۔ اوند اشوق ہوندے جو فیاض ہک فوجی بن دے۔ رام لعل دا تعلق احمد پور شرقیہ نال ہے اتے اوندی حکمت دی دوکان ڈیرہ نواب صاحب وچ ہندی ہے۔ رام لعل دی گھر والی دا ناں رادھی ہے اتے اوندی دھی ٹلسی ہندی ہے۔ اے ہک تاریخی اتے رومانوی ناول ہے۔ ایندے وچ انھاں کرداراں توں علاوہ وی ڈھیر سارے کردار موجود ہن۔ جیویں صوبیدار محمد نواز، دھچر دھوسی، سلمیٰ بدرالدین تے مڑپچی آلا بوپا وغیرہ۔ اے سمورا ناول مقامی ہے اتے مقامیت دے وجود اچوں نسرٹ والی تاریخ دا گواہ وی۔ ایندے وچ لکھاری وڈے سلیقے نال مقامیت دے بھرویں ہٹ بیان کیتن۔

ایں ناول وچ مقامیت دا ہک منظر نامہ ڈیکھو:

"وادھو تے اوندے نال دیرے دی بزار دے تجھنے دوکاندار وی گُزر ریل شام دے ایں ویڈ وچ ہن جو آخر حکیم رام لعل دے مطلب وچ رولا کیا ہے۔ جو رات تھیون دے باوجود نہ تاں او

احمد پور ٻيٽ تي نه اي اوند اٿا ننگه ٻٽيا ٻيا۔ ڪوچوان وي هڪ پھيري نظرياتي ول غائب۔ مطب بند
 تھيون ڏے بعد وي وليکھيا وچول لائين داسو جھلا اوڻس دا اوڻس۔ فياض جيڙها شام تينس حکيم
 دي گدي تي ماھندا اها او وي ٻٽينہ لتھي توں پہلے گم۔ ا وي سويرے سويرے فياض دي جاتے
 حکيم خود آيا۔ ٻيٽھا ٻاتے فياض کھائين دير نال آيا۔ وادھو دا خيال اے ٻاجو حکيم ديرے نواب
 وچ فساد ڪراوڻ چاھندے تھوں اٿھ اوپرے لوکاں کول کھڙا ڪرتے کھين ميڙ پکاوڻ دي ڪوشش
 وچ ہے۔" (۹)

ديرے دا بزار هووے تے بھانويس اوندے دوکاندار، نا ننگه هووے تے بھانويس ڪوچوان وغيره، اے سمورے حوالے مقاميت دے
 ٻن۔ اٽجھ ڪئي حواليس راھين حفيظ خان هوريں "ادھ ادھ ورے لوڪ" وچ مقاميت بيان ڪيتي ہے۔ اپڻي وسول نال جڙيے مقاميت دے ڪئي ڀڪھ
 اُڻھال اپڻے ايس ناول وچ بيان ڪيتي ٻن۔ دھرتي دے حُسن توں گھڻ تے اوندے سينے تے کھنڊ دي مونجھ توڙيں مقاميت، ايس ناول دا حصہ
 ہے۔

"لوڻ دا جيوڻ گھر" (۲۰۲۰ء) معروف سرائيڪي شاعر رفعت عباس دا ناول ہے۔ ايس ناول دي ڪھاڻي سڄھ ايس طرحانويس
 ہے۔ "لوڻي" جو دپور (راجستھان) دا ٻڪ پُراڻ اشر ہے۔ جيڙها ٻڪ دريا "لوڻي" دے نال اُتے ہے۔ اے دريا اجمير دے نالون ٻڪ چھوڻ
 پہاڙي سلسلے "ارولي" کنين ۵۵۰ ميٽر دي اُچائي توں شروع تھيندے۔ مارواڙ، گھگھرتے ٻاڪڙے نال وڙيل دے۔ ايس ڪھاڻي وچ لوڻي شھر دے
 واسي اے ۱۷ھ منڻ کول تيار نئیں هوندے جو "لوڻ ڪا" مرے۔ او آھڻ ڪو نال وڙيل دے اتے اوندے وڙيل دے ڪھاڻي دي وجہ اے ہے جو لوڻي شھر
 دے لوڪ اوکون اپڻے خوابين، اساطير اتے داستانين وچ ٻولن۔ ايس ناول دا ڪردار "لوڻ ڪا" وڙيل جاندار ڪردار ہے جيئندي ٻول ٻڌو آپشن
 ٻڌيندي ہے۔

۱۔ او من گھڻن جو لوڻ ڪا مرے۔

۲۔ ياوت لوڻ ڪا کول ديو تابڻ اچھوڙن۔

لوڻي دے وسڻ والے لوڪ اُڻھال ٻڌو ٻيٽ ۱۷ھ لھيس کول نئیں منيندے۔ ايس ناول وچ "لوڻي" شھر انسان دي چھيڪڙي اُميد دے
 طور تے سامڻ ٿي آندے۔ لکھاري دي سوچ دے مطابق ايس سموري دُنيا کول لوڻي شھر دے روپ وچ وٺاتے هي جيوڻ دے قابل بڻايو وڙيل
 ۱۷ھ دے۔ رفعت عباس موجب جنگاں اتے دھرم انسان کول مزيد عذابين وچ ٻاتے ايس دھرتي کول خون اچ لت پت ڪرڻ ٿيڻ۔ ايس پارول اُڻھال
 "لوڻي" شھر اچ دھرم اتے جنگ دي گنجائش باقي ني رکھي۔

"لوڻ دا جيوڻ گھر" مقاميت دا اويانيہ ہے جيڙها توڙي احساسات کول جنم ٻڌيندے۔ سندھ وادي داسو نہاں ڪريندے۔ ايس ناول دي
 حقيقي اتے غير حقيقي فضا رکراھين ٻڪ توڙي دُنيا تخليق ڪرڻ دا ارادہ رکھدي ہے۔ فطرت دے پُراڻے اصوليس دا انڪار ايس ناول دي انفراديت
 ہے۔ اے ناول مردی مکدي مقاميت دے وجود وچول توڙي دُنيا ٻولڻ دا نال ہے۔ اے سموري ڪھاڻي مقاميت دے نال مکالمہ ہے۔ جيڙها

مقامیت دے مٹدے پکھاں وچوں انکار دا وجود °ول تے ہک نویکے رنگ روپ اچ ظاہر تھیندا نظر آندے۔ ایں ناول دامنڈھ دی لکھاری مقامیت دے ایں سوہنٹے تے وڈے اظہار نال مدھیندے:

"ہک دھمی لون کاو: بیج °یا۔

ایہ لونڈی شہر ہا۔ ایں شہر وچ خدا ہئی، جنگ ہئی نہ موت ہئی۔ اتھاں ہر کوئی عام ہک °ٹا ہا۔
 لونڈ کاوی عام ہک °ٹا ہا جیڑھا لوکیں کٹھے رہندا ہا۔ اوہ لوکیں کٹھے پاٹنی دیاں کھوہیاں کھویندا
 تے ترکاریاں °ڈویندا ہا۔ اوہ °لمیاں دی سدھائی کڈھویندا تے پاٹنی دیاں نالیاں جھکھویندا
 ہا۔ اوں شہد کاگت تے ناک گھرب °ٹا ایتے پہلی کھی ڈکھی ہئی۔" (۱۰)

رفعت عباس دا اے ناول "لونڈ دا جیون گھر" کہیں رُل موئے و ہندے دریادی چھڑی کہانی نیں اتے نہ ہی اے صرف کہیں انج دُنیا کوں آباد کرن والے دیس دا قصہ ہے۔ اے ہک صدیاں توں رُلدی رُسدی مقامیت داوی °ٹا ہے۔ جیندے وجود کوں میس °ٹا تے مٹاؤن دے تن °ک ڈاہیں حملہ آوریں مارین تاں ک ڈاہیں مقامیت دے مستحضرے تے مذہب سجاؤن دی کوشش کیتی ہے۔ پر مقامیت دے وجود وچوں نسرٹ والی تخلیق ای ڈی وزیر ہئی جو اوں کہیں ظالم کوں اپنٹے اُتے ہاوی نی تھیون ڈتا۔ "لونڈ دا جیون گھر" مقامیت کوں بیان کرن والے ناولیں وچوں ہک وڈا ناول ہے۔

"وستیر" (۲۰۲۱ء) جاوید آصف داسرائیکی ناول ہے۔ اے ناول "محی الدین، پیریں ڈتی اتے کائنات دی حیاتی دا احاطہ کرن والی ہک سماجی کہانی ہے۔ جیڑھی کامریڈ محی الدین دے گھر توں شروع تھیندی ہے۔ ایندے وچ اولاد نال محبت اتے خود غرضی دے ڈٹوں روپ، ڈٹوں مردیں دی صورت وچ لکھاری ڈکھاؤن دی کوشش کیتی ہن۔ ہک پاسوں محی الدین اپنٹے پتر اکمل دی محبت وچ ساری حیاتی رنڈیے وچ گزار ڈیندے۔ ڈو جھے پاسوں پیریں ڈتی دا پئے اللہ بچایا کجھ پیسیں دی لاچ پاروں اپنٹے نو مولود پتر کوں جُنید دے ہتھیں وچ ڈیندے۔ ایندے علاوہ ایں کہانی وچ پیریں ڈتی ہک بھرپور کردار دے طور تے ایں ناول وچ سامنٹے آندی ہے۔ جیکوں اوندے بھرا جتھے پاروں "ونی" کہتا ویندے۔ پیریں ڈتی ہک تل و طنی ابھی تریمت ہے جیڑھی سموری حیاتی قربان تھیندی رہ ویندی ہے۔

جاوید آصف دا اے ناول باقی سارے روایتی ناولیں وچوں ہک سروں مختلف نظر آندے۔ کہانی وچ ربط ہے اتے ایندا کوئی کردار کتھائیں وی اوپر اُسنیں امد۔ مقامیت وی ایں ناول دا بنیادی °ٹا ہے۔ جیڑھا سرائیکی وسوں دے رواجیں توں گھن کر اپیں تے اوندے سماجی رویں توڑیں ہر شکل وچ ڈکھن کوں ملدے۔ جاوید آصف دے ناول "وستیر" دامنڈھ وی مقامیت دے ایں سَنٹ ہپ نال مدھیندے:

"موسم توں نوں چیز دی چنی چھنبوائی اوندی ہوک جے جے تیں پُند °ہی اوندی ڈٹھ
 وٹھ وٹھیں اپنٹے پیلے پنورے جو میں والے ویس اُتار تے ساوِل دے لچھے دار
 دھامیں دے سیپ نال چترے پتریں دیاں نویاں پوشاکاں پاوٹ دا ارادہ کیتا۔ کنزکیں
 اپنٹے سٹیں اندر آن پکایا۔ بکھیں اپنٹے شادیں دے جلے °لمہائے۔ جتھاں سکے ساوے

تھے درختیں توایاں ٹارھاں کڈھیاں کئی مندمل تھیندیں زخمیں توایاں حیاتی پاتی۔ سینے سُتیں
یادیں سر کڈھیاں ڈھیر کنھیاں دی چھت نال چھاتی و:۔ (۱۱)

"وستیر" دے پناں اُتے کھنڈری مقامیت دا جیڑھا حُسن جاوید آصف بیان کیتے او بالکل منفرد اتے دلکش ہے۔ اوں چیز دی چُنی دا چھنبھج، جوہیں والیں ویس، لچھے دار دھلے، سیت نال پتیریاں پتیریاں دیاں پوشاکاں اتے سینے سُتیاں یاداں دا چھاتی دی چھت نال و:۔ اوں ٹکوں نہ صرف توایاں معنویت عطا کیتی ہے بلکہ مقامیت دے سُن ہپ کوں چار چندر لاپُتن۔ اُنھاں دا اے اندازِ بیاں مقامیت دے حُسن اچ مزید وادھا کریند اڈسدے۔ جاوید آصف دے ناول وچ ایندے علاوہ وی مقامیت دا منظر نامہ موجود ہے۔

"وساخ" (۲۰۲۱ء) جہ مشہور سرانیکی ادیب، صحافی، نذیر لغاری ہوریں داسرا نیکی ناول ہے۔ "وساخ" ناول کوں روایت دے تانے دے پیٹے نال جوڑتے لکھیئے۔ جیڑھا جدت دے آسمان تے اوکے عہد وچ بکھدا کھڑے۔ ایں ناول دے کئی ٹکے ہن۔ اے کہانی سرانیکی وسوں دے سینے توں نسرے تقریباً سموری عالمی دنیا دا پھیر امریندی ہے۔ وساخ ہک تاریخی ناول ہے جیندے وچ بھڑے کرداریں دے نال نال احمد خان کھرل اتے ذوالفقار علی بھٹو جیہیں وڈے تے سوہنے کرداریں دا حال وی موجود ہے۔ ایندے وچ جبر دے خلاف مزاحمت وی ڈیکھن کوں ملدی ہے۔ جام پور دے معروف سرانیکی شاعر غلام رسول ڈڈادی پارٹی دا جاگیرداریں دے خلاف ضیاء دور وچ ننگے جلو سیں دا ذکر وی شامل ہے۔ پروفیسر اختر دے فلسفے تے لیکچر وی ایں کہانی دے حُسن وچ وادھا کریندن۔ سسلی تے اٹلی دے لوکیں دا جنوبی امریکہ توڑیں کاروائیاں دا تذکرہ وی نذیر لغاری ہوریں اپنی صحافت دی اکھ نال وڈے سوہنے انداز نال بیان کیتے۔ اے ہک رات دی محفل ہے جیندے وچ موسیقی اتے کھاوٹ پوٹ دا حال حویلہ وی شامل ہے۔ ایں ناول وچ نہ صرف فرضی کردار ہن بھل جو جیندے جاوے کرداریں کوں وی ایں ناول وچ ڈٹھا و:۔ سہ دے۔

ایں ناول دا منڈھ گھنگھر دے ہک چھن کار اتے رقص دے ہک سوہنے منظر کوں بیان کرن کوں جیندے وچ بادشاہیں دے ریاستی دور دی جھلک اتے رقص و سُرور دیاں پُراں یاں محفلاں دا حُسن ڈیکھن کوں ملدے۔ اے مقامیت دا منظر نامہ کئی ورہیاں پہلے دا ہے۔ اوکے دور وچ مقامیت دا اے حُسن بادشاہیں دے محلات وانگے کر بھڑے یاوت کردا بھر داویندے۔ اینویں ایندے وچ رانگ اتے الاپ دے نال نال ٹھمری، کتھک تے غزل دا سنجوک وی مقامیت دا حُسن بیان کریندے ڈسدن۔ وکی ڈیکھو:

"چھن چھن چھن، چھن، چھن، چھن۔ اُراب سہ ناہتھ اوتے نال کھنا پیراوتے۔ تھ دی چچی تے ترے انگلیں ادھ کھلیاں، انوٹھا تے اوندے نال آلی ازل ہکے نال ہک تھی تے نرت کرن۔ اِک تے مونڈھا برابر۔ اوہو سہ ناہتھ نک دے نال۔ سارے ڈند موتیاں وانگر ڈسدے پرن اتے ہر ڈند وچوں کھل۔ کھناہتھ کنڈ پچھوں۔ سہ ناہتھ تے گھری ہوا وچ۔ پیر وچ گھنگھر والاوے چھن، ول کھناہتھ چھ، ول سہ نا، ول ڈڈ، وہیں اوں پچھوں نال نال چھن۔ اوڈوں الاپ دھن دھن، دھا دھا، دھن دھن دھن دھا۔ کتھک، ٹھمری تے غزل دا سنجوک۔ شہنشاہ ہند، ظل الہی، عالم پناہ، جلال الدین اکبر دا دربار، شکنتلا دا جو دھا ٹھاٹھ، ہتھ چاؤٹ ہک، ملہ، انگل انوٹھا رلاوٹ، بی، ملہ، پیر

چاؤن وت نی مالھ، ان تے اُن تے پکھن ہک بیا مطلب، گھنگھرو دی چھن، ولا چھن، ولا چھن اصلوں
ہک بیا مالھ، بیا مطلب۔" (۱۲)

اے ناول ہک وسیع مطالعے دے بعد لکھیئے۔ ایند اسلوب باقی سارے ناولیں توں نوکلا ہے جیڑھا سرائیکی ناول دے ارتقائی پندھ
کوں مزید سوہنڈا کریند اچھس دے۔ ایں ناول وچ مقامیت دا اظہار آسمان تے رات دی روشنی اچ بکھدے تاریں وانگوں اٹھ کھٹ ہے۔ اے ناول
مقامیت دے وجود وچوں نسر تے عالمی دنیا دیاں حقیقتاں توڑیں رسائی حاصل کرن چاہندے۔ ایندے وچ اپنی اے اوپری مقامیت دے کئی
منظر نامے موجود ہن۔ نذیر لغاری ہوریں داناؤل "وساخ" مقامیت دے کئی پکھاں کوں سو جھل کریندے اتے اُنھاں نال الیندے۔ دھرتی دی
محبت تے سونہ سزناٹ بخشن والے مقامی کرداریں نال الویند اے ناول، مقامیت دے ہر پکھ کوں بھرپور انداز نال بیان کریندے۔ "وساخ"
لفظ ہی مقامیت دا ہک سوہنڈا اے وڈا حوالہ ہے۔

۱۹۷۱ء توں ۲۰۲۲ء تئیں چھپنڈ والے ۳۲ ناولیں وچ مقامیت دے اٹھ کھٹ پکھ موجود ہن۔ جنھاں کوں ہر سرائیکی ناول نگار
اپنے اپنے انداز اتے رنگ وچ بیان کرن دی تڑ ماری ہے۔ مقامیت ہک ای پڈا درگھا موضوع ہے جیکر ایند اباریکی نال مطالعہ کیتا ونے
تاں سرائیکی زبان دے ہک ہک ناول تے مقامیت دے کئی کئی مقالے لکھیئے ہن۔ ایں مضمون وچ اسان ناولیں وچوں مقامیت دے چند
چونڈیں بیان کیتن۔ ایند علاوہ مقامیت دا ہک درگھا سمل سرائیکی ناولیں وچ موجود ہے۔

حوالہ جات:

- ۱۔ شاکر، امجد علی، پروفیسر، اردو ادب تاریخ و تنقید، عزیز پبلشرز، لاہور، ۱۹۹۷ء، ص: ۳۳۷
- ۲۔ ظفر لاشاری، نازو، سرائیکی انسٹیٹیوٹ آف لینگویج آرٹ اینڈ کلچر، احمد پور شرقیہ، ۲۰۲۲ء، ص: ۱۷
- ۳۔ ظفر لاشاری، نازو، بیان تھکیل، ص: ۵۱
- ۴۔ ظفر لاشاری، پہاچ، جھوک پبلشرز، ملتان، ۲۰۱۹ء، ص: ۲۴، ۲۳
- ۵۔ اسماعیل احمد اٹی، محمد، چھو لیاں، سنگت پبلشرز، لاہور، ۱۹۸۳ء، ص: ۲۴
- ۶۔ اسلم انصاری، ڈاکٹر، میری وچ دریا، لوک ریت پبلی کیشنز، ملتان، ۲۰۰۲ء، ص: ۳۶
- ۷۔ حبیب موہاٹھ، اللہ، الہیسی مونجھاں، عوام دوست فاؤنڈیشن، بھکر، ۲۰۱۰ء، ص: ۵۴
- ۸۔ سلیم شہزاد، گھاٹ، جھوک پبلشرز، ملتان، ۲۰۱۲ء، ص: ۷
- ۹۔ حفیظ خان، ادھ ادھورے لوک، ملتان انسٹیٹیوٹ اینڈ پبلیسی اینڈ ریسرچ، ملتان، ۲۰۱۸ء، ص: ۱۴۰
- ۱۰۔ رفعت عباس، لونڈا جیون گھر، دستک پبلی کیشنز، ملتان، ۲۰۲۰ء، ص: ۹
- ۱۱۔ جاوید آصف، وسنیر، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور، ۲۰۲۱ء، ص: ۷
- ۱۲۔ نذیر لغاری، وساخ، فکشن ہاؤس، لاہور، ۲۰۲۱ء، ص: ۵